

IK GELOOF 'T NIET

RELIGIE EN KLIMAATSCEPSIS¹

Frank G. Bosman

¹ Dit artikel bevat (naar het Nederlands vertaalde) gedeelten van een eerder gepubliceerd Engelstalig artikel: Frank G. Bosman, "Minerva's Owl. Religion-inspired environmental skepticism. The case of Thierry Baudet", *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, (2025): 1-24, <https://doi.org/10.1007/s41682-025-00212-y>.

Op 20 maart 2019 sprak Thierry Baudet zijn achterban toe in theater Figi in Zeist. Baudets partij had net de grootste electorale winst uit haar bestaan gerealiseerd: het Forum voor Democratie scoorde 86 van de 570 provinciale zetels, waarmee de partij in één klap de grootste werd.² Baudets speech kenmerkte zich door de voor Forum bekende punten: tegen de linkse elite, tegen de Europese Unie, tegen massa-immigratie en – vooral – tegen de energietransitie.³ Over dat laatste zei Baudet het volgende:

Het is een masochistische ketterij, dit geseculariseerde zondvloedge-
loof dat zich in onze tijd heeft meester gemaakt van de harten en gees-
ten van onze bestuurders. Een manie, vergelijkbaar met de doodscultus

- ² Joost de Vries, "Meet Thierry Baudet, the suave new face of Dutch rightwing populism", *The Guardian*, 3 april 2019, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/apr/03/thierry-baudet-dutch-right-wing-populism>; Naomi O'Leary, "New Dutch far-right leader's staying power", *Politico*, 22 mei 2019, <https://www.politico.eu/article/dutch-far-right-leaders-staying-power-thierry-baudet-forum-for-democracy>.
- ³ Emma Kessenich & Wouter van der Burg, "New parties in a crowded electoral space: the (in)stability of radical right voters in the Netherlands", *Acta Politica* 59 (2022): 536-556, <https://doi.org/10.1057/s41269-022-00269-0>.

die ooit Paaseiland teisterde. Deze duurzaamheidsafgoderij stort niet alleen onze economie in een totale ondergang, hij is ook bedoeld om onze geest, ons zelfbewustzijn nog verder te krenken.⁴

Het vocabulaire dat Baudet hier gebruikt – “masochistische ketterij,” “gese-
culariseerde zondvloedgeloof” en “duurzaamheidsafgoderij” enzovoorts – is
overduidelijk religieus van aard. Elders in zijn speech gebruikt hij een verge-
lijikbaar verbaal repertoire met woorden als “spiritueel vacuüm,” “klimaathek-
serij,” “ecologische hogepriesters” en “grandioze ketterij,” allemaal als kritiek
op de in zijn ogen heilloze weg van de internationale gemeenschap om in te
grijpen in de wereldwijde, door mensen veroorzaakte klimaatverandering.

Baudet begon zijn toespraak in 2019 met de woorden: “De Uil van Minerva
spreidt zijn vleugels bij het vallen van de avond.” En het is onder deze titel
dat zijn toespraak zich zou ontpoppen tot één van de meest controversiële en
meest bediscussieerde in de recente politieke geschiedenis van Nederland, met
name ook door zijn – voor het Nederlandse politieke landschap – zo atypische
stijl en inhoud.⁵ Het meest opvallende element is wellicht de diskwalificatie
van de energietransitie als een vals geloof dat de burgers van West-Europa
ontegenzeggelijk in een economische, politieke en spirituele chaos zal storten.
Zoals Baudet formuleert:

En zo staan we hier vanavond. Te elfder ure, letterlijk. Te midden van de
brokstukken van wat ooit de grootste en mooiste beschaving was die de
wereld ooit heeft gekend.

Baudets gebruik van religieuze retoriek om klimaatbeleid en -politiek te dis-
kwalificeren, staat niet op zichzelf, noch in Nederland, noch wereldwijd. We-

4 Alle citaten uit de toespraak van Baudet zijn afkomstig uit een schriftelijke weergave daarvan in *Trouw*, gepubliceerd op 21 maart 2019, <https://www.trouw.nl/nieuws/spreektekst-thierry-baudet-verkiezingsavond-20-maart-2019-be2a1539/>.

5 Chris van Mersbergen, “Wie of wat is toch die Uil van Minerva?”, *Algemeen Dagblad*, 21 maart 2019, <https://www.ad.nl/politiek/wie-of-wat-is-toch-die-uil-van-minerva-ad87o87o>; Amber Dujardin, “De uil van Minerva en de boreale wereld: wat zei Baudet nou eigenlijk?”, *Trouw*, 21 maart 2019, <https://www.trouw.nl/nieuws/de-uil-van-minerva-en-de-boreale-wereld-wat-zei-baudet-nou-eigenlijk-bc79ea83>; Olaf Tempelman, “De opmerkelijkste overwinningsspeech in de Nederlandse politieke geschiedenis ontleed”, *De Volkskrant*, 21 maart 2019, <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2019/minervas-uil-en-de-wedergeboorte-van-nederland-de-opmerkelijke-speech-van-thierry-baudet-ontleed>.

tenschappelijke artikelen, monografieën en bundels over religie en klimaat-
verandering, zowel vanuit theologisch als religiewetenschappelijk perspectief,
overspoelen de academische markt.⁶ Diverse onderzoekers en journalisten in
binnen- en buitenland, hebben het gebruik van religieuze taal en beeldtaal
binnen het huidige klimaatdebat gedocumenteerd, taal die overigens zowel
door klimaatactivisten als klimaatsceptici wordt gebruikt.⁷

In dit artikel focus ik op de *Uil van Minerva*-speech uit 2019 met specifieke
aandacht voor de manier waarop religieus (christelijk) vocabulaire gebruikt
wordt om een klimaatsceptische, politieke boodschap te onderbouwen. Voor
de analyse van deze toespraak maak ik gebruik van *Critical Discourse Analysis*
(hierna: CDA), een methodologisch kader waarin de relatie tussen taal, macht
en ideologie onderzocht wordt.⁸ Deze benadering gaat ervan uit dat discours
niet louter een afspiegeling van de werkelijkheid is, maar dat deze actief ge-
construeerd wordt en sociale structuren in stand houdt, vaak ten gunste van
dominante belangen. Door tekstuele, verbale en multimodale communicatie
te analyseren, legt CDA impliciete machtsdynamieken, ideologische aannames
en strategisch taalgebruik bloot, zoals die voorkomen in uiteenlopende vor-
men van discours — van mediaverhalen tot institutionele communicatie.

In de context van politieke redevoeringen biedt CDA een geschikt instrument
om te achterhalen hoe politici kwesties framen, publieke gevoelens bespelen
en beleidsposities legitimeren. In Nederland maken politici zoals Thierry Bau-

6 Evan Berry (ed.), *Climate Politics and the Power of Religion* (Bloomington: Indiana University Press, 2022); Samadia Sadouni, *Religious Transnationalism and Climate Change: The Role of Non-State Actors* (Londen: Palgrave Macmillan, 2022); Philip Jenkins, *Climate, Catastrophe, and Faith: How Changes in Climate Drive Religious Upheaval* (Oxford: Oxford University Press, 2021); Paul Tyson, *Theology and Climate Change* (Londen: Routledge, 2021); Michael Northcott & Peter Scoot (eds.), *Systematic Theology and Climate Change: Ecumenical Perspectives* (Londen: Routledge, 2014); Robin Veldman, Andrew Szasz & Randolph Haluza-DeLay (eds.), *How the World's Religions are Responding to Climate Change* (Londen: Routledge, 2014); Sallie McFague, *A New Climate for Theology: God, the World, and Global Warming* (Augsburg: Fortress, 2008).

7 Geke van Vliet & Jacques Beukes, “Lost in translation? Religious elements and concepts in youth climate movements”, *Verbum et Ecclesia* 44:1 (2023), <https://doi.org/10.4102/ve.v44i1.2876>; Megan Von Bergen & Bethany Mannon, “Talking Climate Faith: Katharine Hayhoe and Christian Rhetoric(s) of Climate Change”, *Enculturation*, 10 november 2020, <https://enculturation.net/Talking%20Climate%20Faith>; Todd LeVasseur, “Religion, Language and Ecology”, in: Alwin Fill en Hermine Penz (eds.), *The Routledge Handbook of Ecolinguistics* (Londen: Routledge, 2018), 420-433; Jeremy Lovell, “Language of religious fervor inflames climate change debate”, *New York Times*, 19 maart 2010, <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/cwire/2010/03/19/19climatewire-language-of-religious-fervor-inflames-climate-42978.html>.

8 Theresa Catalano & Linda R. Waugh, *Critical Discourse Analysis, Critical Discourse Studies, and Beyond* (Cham: Springer, 2020).

det – een uitgesproken klimaatscepticus – gebruik van retorische strategieën waarin populisme, nationalisme en anti-elitair sentiment worden gecombineerd om klimaatbeleid ter discussie te stellen. CDA stelt ons in staat te analyseren hoe Baudet een alternatieve epistemologie construeert, waarbij klimaatwetenschap wordt gepresenteerd als een ideologisch construct in plaats van als empirische werkelijkheid en milieubeleid wordt voorgesteld als een bedreiging voor de nationale soevereiniteit of economische stabiliteit.

Baudet is niet de enige, noch de eerste rechts-conservatieve politicus die religie en nationalisme met elkaar verbindt. Gedurende de 19^e en 20^e eeuw speelde religie een fundamentele rol in de vormgeving van nationalistische bewegingen, waarbij zij vaak ideologische legitimiteit en historische diepgang verleenden aan politieke claims. Klassieke studies, zoals *The Construction of Nationhood* van Adrian Hastings, hebben aangetoond dat religieuze retoriek niet slechts een bijkomstigheid was van nationalisme, maar een essentieel bestanddeel vormde van de constructie van nationale identiteiten.⁹ Het katholicisme stond centraal in het Pools nationalisme en in het bewind van Franco in Spanje, terwijl de Orthodoxie de Russische staatsideologie definieerde.¹⁰ Vooral in de late negentiende en vroege twintigste eeuw werden nationalistische bewegingen frequent religieus geframed, waarbij rassentheorieën, imperialistische expansie en militarisme werden gerechtvaardigd als goddelijke opdrachten.

Deze vervlechting van religieus en nationalistisch discours, die typerend was voor politieke retoriek in die periode, kent een heropleving binnen hedendaagse extreemrechtse politiek. Waar wetenschappelijke literatuur vaak heeft gewezen op de secularisering van extreemrechtse bewegingen en hun omarming van populistisch atheïsme, wijzen recente ontwikkelingen op een hernieuwd gebruik van religieuze retoriek in nationalistisch discours.¹¹ Dit blijkt onder meer uit het gebruik van het christendom als cultureel identiteitskenmerk

9 Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

10 Mikołaj Stanisław Kunicki, *Between the Brown and the Red: Nationalism, Catholicism, and Communism in Twentieth-Century Poland: The Politics of Bolesław Piasecki* (Athens: Ohio University Press, 2012); Sid Lowe, *Catholicism, War and the Foundation of Francoism: The Juventud de Accion Popular in Spain, 1931-1939* (Brighton: Sussex Academic Press, 2010); Zoe Katrina Knox, *Russian Society and the Orthodox Church: Religion in Russia after Communism* (Londen: Routledge, 2005).

11 Stephen LeDrew, *The Evolution of Atheism: The Politics of a Modern Movement* (New York: Oxford University Press, 2016), 178-214.

binnen Europese extreemrechtse partijen, de eerdergenoemde vermenging van Orthodox christendom en nationalisme in Rusland en het toenemende beroep op goddelijke voorzienigheid binnen Amerikaanse conservatieve politiek.¹² De historische continuïteit van religieus nationalisme biedt een belangrijk kader om hedendaagse fenomenen zoals klimaatscepsis binnen extreemrechtse kringen te begrijpen. Klimaatbeleid wordt hier niet enkel bestreden vanuit een seculier, economisch of libertair perspectief, maar maakt deel uit van een bredere heropleving van religieus gefundeerd nationalistisch verzet. Het is vergelijkbaar met eerdere bewegingen die raciale, economische en militaristische ideologieën theologisch trachtten te legitimeren.

In dit artikel zal ik eerst de politicus Thierry Baudet en de door hem opgerichte politieke partij Forum voor Democratie introduceren en beiden situeren binnen een (deels internationaal) complex van publieke figuren, stichtingen en organisaties die zich in dezelfde hoek van het politieke spectrum bevinden. Daarna zal ik de *Uil van Minerva*-speech analyseren op de manier die ik hierboven heb toegelicht. Ik eindig met enige conclusies.

1. Thierry Baudet en het Forum voor Democratie

Thierry Baudet, geboren in 1983, is een bekende Nederlandse politicus en zelfverklaard aanhanger van samenzweringstheorieën.¹³ Onder supervisie van de eveneens bekende Nederlandse rechtsgeleerde Paul Cliteur (Universiteit van Leiden) en de internationaal gerenommeerde Britse rechtsfilosoof Roger Scruton verdedigde hij in juni 2012 met succes zijn proefschrift *The Significance of Borders: Why Representative Government and the Rule of Law Require Nation States*, hoewel niet zonder enkele kleinere controverses.¹⁴ In 2009 en 2012 bezocht Bau-

12 Martin Steven, “The right and religion in European Union politics: from ‘confessionalism’ to ‘conservatism’”, *Religion, State and Society* 51 (2023): 331-344. <https://doi.org/10.1080/09637494.2023.2284690>; Jeffrey Haynes, *Trump and the Politics of Neo-Nationalism: The Christian Right and Secular Nationalism in America* (Londen: Routledge, 2021).

13 Mischa Cohen & Harm Ede Botje, *Mijn meningen zijn feiten: De wording van Thierry Baudet* (Utrecht: Atlas, 2020); Tobias den Hartog, “Baudet gooit schroom van zich af en verklaart zich complotaanhanger”, *Algemeen Dagblad*, 18 oktober 2022, <https://www.ad.nl/politiek/baudet-gooit-schroom-van-zich-af-en-verklaart-zich-complotaanhanger-a9668d7a>.

14 Vincent Bongers, Anoushka Kloosterman & Sebastiaan van Loosbroek, “Een feitenvrije dromer die hunkert naar een geïdealiseerd verleden”, *Mare*, 28 maart 2019, <https://www.mareonline.nl/achtergrond/reen-feitenvrije-dromer-die-hunkert-naar-een-geïdealiseerd-verle>.

det Jean-Marie Le Pen, oprichter van het Franse nationalistische Front National. De tweede keer deed hij dat om hem een exemplaar van zijn dissertatie aan te bieden.¹⁵ In 2013 werkte Baudet kort als postdoc voor Paul Scheffer aan Tilburg University.¹⁶

In 2015 richtte Baudet het Forum voor Democratie (hierna: Forum) op, aanvankelijk als kritische “denktank” tegen het voorgestelde associatieverdrag tussen Oekraïne en de Europese Unie in 2016. De tegenstemmers verkregen de meerderheid en het verdrag werd niet door Nederland geratificeerd.¹⁷ In 2016 werd Forum de politieke partij die het tot op de dag van vandaag is, met Baudet als onbetwist politiek leider. De partij nam vanaf 2017 deel aan meerdere gemeentelijke, provinciale, nationale en Europese verkiezingen. De politieke impact bereikte een hoogtepunt in 2019, toen de partij 86 zetels behaalde, verspreid over de twaalf Nederlandse provincies.¹⁸ Daarna nam de electorale relevantie sterk af, mede door interne strubbelingen, splitsingen en controverses rondom de politieke leider. In 2021 scheidden drie Kamerleden van Forum zich af van de partij vanwege Baudets vergelijking van de Nederlandse COVID-19-lockdown met naziconcentratiekampen.¹⁹ Een jaar later verlieten de twee senatoren van Forum – Theo Hiddema en Paul Frentrop – de partij vanwege de afwezigheid van de partij bij de toespraak van de Oekraïense president Volodymyr Zelensky voor de Tweede Kamer; een interessante ontwikkeling gezien de ontstaansgeschiedenis van de partij.

Baudet en zijn medestanders identificeren zichzelf als rechts, nationaalconservatief, hard eurosceptisch en populistisch.²⁰ Ze pleiten voor de bescherming van de in hun ogen hoogstaande cultuur gebaseerd op joods-christelijke

waarden. Opmerkelijk genoeg heeft Baudet het christendom zowel verdedigd als fundament van de westerse samenleving, als bekritiseerd vanwege een vermeend gebrek aan mannelijkheid waardoor hij christelijke kiezers zowel aantrekt als van zich vervreemdt.²¹ Enerzijds noemt de bekende christelijke ondernemer Cor Verkade de partij, die hij in het geheim grootschalig financiert, bijvoorbeeld een “zegen voor de samenleving.”²² Anderzijds diskwalificeert Stefan Paas, christelijk theoloog van het jaar 2018, Baudet en Forum als onchristelijk.²³ In 2021 trad Baudet in het huwelijk in een protestantse kerk in Amsterdam.²⁴ Conservatief katholiek priester Antoine Bodar werd gevraagd een toespraak te houden tijdens de festiviteiten, maar dit werd hem verboden door hooggeplaatste kerkelijke functionarissen.²⁵

Baudet en zijn medestanders tonen openlijk sympathie voor de ideeën van Scruton, de Franse islam-kritische schrijver Michel Houellebecq en de Amerikaans-Russische filosoof Ayn Rand.²⁶ In 2021 publiceerde de Nederlandse journalist Sander Rietveld een boek over de diverse connecties die Baudet en Forum hebben met andere personen en organisaties binnen dezelfde sociaal-politieke sfeer.²⁷ Een belangrijke speler daarin is de Nederlandse uitgeverij De Blauwe Tijger, opgericht en geleid door de katholiek Tom Zwitser.²⁸ Zwitser was eerder

15 Thierry Baudet, *De aanval op de natiestaat* (Amsterdam: Bakker, 2012); Tempelman, “De opmerkelijkste overwinningsspeech”.

16 Rik Wassens, “Baudet vertrokken bij Tilburg University”, *Univers*, 22 januari 2014, <https://universonline.nl/nieuws/2014/01/22/baudet-vertrokken-bij-tilburg-university>.

17 Toby Sterling, “Dutch referendum on Ukraine treaty will test anti-EU sentiment”, *Reuters*, 6 april 2016, <https://web.archive.org/web/20160406010925/http://uk.reuters.com/article/uk-netherlands-eu-idUKKCNoX3001>.

18 Mehreen Kahn, “Dutch Eurosceptic party storms to victory in regional elections”, *Financial Times*, 21 maart 2019, <https://www.ft.com/content/c7bbafo0-4bb9-11e9-bbc9-6917dce3dc62>.

19 Simone Peek, “Van Haga en twee Kamerleden breken met Forum voor Democratie”, *NRC Handelsblad*, 13 mei 2021, <https://web.archive.org/web/20210805214100/https://www.nrc.nl/nieuws/2021/05/13/van-haga-en-twee-kamerleden-splitsen-af-van-forum-voor-democratie-a4043462>.

20 Mark Misérus, “Hoe rechts is Forum voor Democratie?”, *De Volkskrant*, 27 mei 2017, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/hoe-rechts-is-forum-voor-democratie-ba78261bc>.

21 Niels van den Bovenkamp, “Een ‘kneusjesreligie’: Hoe kijken christenen die (eerder) sympathie uitspraken voor Baudet naar die woorden?”, *Nederlands Dagblad*, 19 oktober 2022, [22 Jeroen Wijnen & Dennis L’Ami, “Het financiële fundament onder Forum voor Democratie: Zuidas, vastgoed en orthodoxe christenen”, *Follow the Money*, 14 oktober 2020, <https://www.ftm.nl/artikelen/het-financiele-fundament-onder-forum-voor-democratie>.](https://www.nd.nl/nieuws/politiek/1147132/een-kneusjesreligie-hoe-kijken-christenen-die-eerder-sympathie-; Christian Network Europe News, “Dutch MP Baudet distances from Christianity”, 19 oktober 2022, https://cne.news/article/1872-dutch-mp-baudet-distances-from-christianity; Karel Smouter, “De Bijbel en Baudet. Hoe de christenen Forum voor Democratie vastgrijpen”, <i>NRC Handelsblad</i>, 22 mei 2019, https://www.nrc.nl/nieuws/2019/05/22/de-bijbel-en-baudet-hoe-de-christenen-forum-voor-democratie-vastgrijpen-a3961248.</p>
</div>
<div data-bbox=)

23 Henk-Jan Prosman, “Theoloog des vaderlands Stefan Paas in discussie met Henk-Jan Prosman over FvD en Baudet”, *The Post Online*, 3 april 2019, <https://tpo.nl/2019/04/03/theoloog-des-vaderlands-stefan-paas-in-discussie-met-henk-jan-prosman-over-fvd-en-baudet>.

24 *De Telegraaf*, “Thierry Baudet getrouwd met Davide Heijmans”, 26 november 2021, <https://www.telegraaf.nl/entertainment/1610015181/thierry-baudet-getrouwd-met-davide-heijmans>.

25 Wim Houtman, “Priester Antoine Bodar wilde niet op bruiloft Baudet spreken uit vrees voor ‘schade aan de kerk’”, *Nederlands Dagblad*, 25 november 2021, <https://www.nd.nl/geloof/geloof/1071284/priester-antoine-bodar-wilde-niet-op-bruiloft-baudet-spreken-ui>.

26 Jozef Waanders, “Baudet wil het onmogelijke: Ayn Rand verenigen met Michel Houellebecq”, *Het Financieel Dagblad*, 9 mei 2019, <https://fd.nl/ opinie/1300641/fvd-wil-het-onmogelijke-ayn-rand-verenigen-met-michel-houellebecq>.

27 Sander Rietveld, *Nieuwe kruisvaarders: De heilige alliantie tussen orthodoxe christenen en radicaal-rechtse populist* (Amsterdam: Prometheus, 2021).

28 Maurice Hoogendoorn, “Ik mis de kerk als beschavingsmachine, als samenbinder”, *Nederlands Dagblad*, 3 augustus 2019, <https://www.nd.nl/cultuur/cultuur/522450/ik-mis-de-kerk-als-beschavings-machine-als-samenbinder->.

samen met Eric van Goor redacteur van het katholieke tijdschrift *Catholica*, tot dat bleek dat hun namen voorkwamen in de mailinglijsten van Anders Breivik, de Noorse terrorist die in 2011 77 mensen ombracht.²⁹ Zwitser publiceerde boeken en tijdschriften van bekende conservatieve auteurs zoals de eerdergenoemde Antoine Bodar en Paul Cliteur, maar ook van Rob Mutsaerts, hulpbisschop van het bisdom 's-Hertogenbosch, de reactionaire katholieke auteur Robert Lemm, de rechtse auteur en debater Sid Lukkassen en mediapersoonlijkheid Jan Roos.³⁰ In 2020 publiceerde de Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid het rapport *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53*, waarin De Blauwe Tijger wordt genoemd als “een doorgeefluik van anti-overheidspropaganda, nepnieuws en complottheorieën.”³¹

Baudet en Forum hebben daarnaast connecties met een Nederlandse rechts-katholieke stichting genaamd Civitas Christiana, onder leiding van katholiek bekeerling Hugo Bos en voormalig hoofdredacteur van het Katholiek Nieuwsblad Henk Rijkers.³² Civitas Christiana maakt deel uit van een wereldwijd rechts-katholiek netwerk genaamd *Tradition, Family, Property*, opgericht in Brazilië in 1960.³³ In 2023 kwam Civitas Christiana onder vuur te liggen vanwege beschul-

digen van misleiding van donateurs.³⁴ Onder labels zoals *Cultuur onder vuur*, *Gezin in Gevaar* en *Stirezo Pro-Life* lanceerde Civitas verschillende acties. Voorbeelden hiervan zijn acties tegen de *Week van de Lentekriebels*, een jaarlijkse door NGO's georganiseerde seksuele voorlichtingsweek op scholen, tegen de Nederlandse auteur Pim Lammers, die zij beschuldigden van pedofilie, tegen reclames met homoseksuele stellen, en voor het behoud van de Nederlandse Sinterklaastraditie van Zwarte Piet.³⁵

2. De *Uil van Minerva*-toespraak van 20 maart 2019

In de toespraak van Baudet kunnen zes delen van wisselende lengte onderscheiden worden:

1. Inleiding: de *uil van Minerva*.
2. Omschrijving van de “crisis” waarin Nederland en de westerse wereld zich in bevindt.
3. Omschrijving van de oorzaken van deze “crisis,” m.n. de “klimaatreligie.”
4. Omschrijving van de oplossingen van de “crisis,” *in casu* het Forum voor Democratie zelf.
5. Reflectie op de klinkende overwinning van Forum voor Democratie.

29 Wilfred van de Poll, “RK tijdschrift Catholica valt uiteen”, *Trouw*, 11 oktober 2011, <https://www.trouw.nl/nieuws/rk-tijdschrift-catholica-valt-uiteen-b2b1fdf5>; Jeroen Willems & Loek Mulder, “Tom Zwitser: de ultra-conservatieve ideeënmachine uit Aduard”, *RTV Noord*, 29 oktober 2020, <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/756497/tom-zwitser-de-ultra-conservatieve-ideeenmachine-uit-aduurd>.

30 Stijn Fens & Lodewijk Dros, “Waarom radicaal-rechtse en conservatieve politici verlangen naar de katholieke kerk”, *Trouw*, 3 mei 2023, <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/waarom-radicaal-rechtse-en-conservatieve-politici-verlangen-naar-de-katholieke-kerk-bf6ed096>; René Broekhorst, “Sid Lukkassen uit Duiven wordt bewierookt én verguisd”, *Algemeen Dagblad*, 22 september 2017, <https://www.gelderlander.nl/liemers/sid-lukkassen-uit-duiven-wordt-bewierookt-en-verguisd-ab530f16>; Ewout Klei, “Alternatieve media als onderdeel van een ‘rechts-van-rechtse’ verzuiling”, *De Kanttekening*, 2 maart 2020, <https://dekkanttekening.nl/samenleving/alternatieve-media-als-onderdeel-van-een-rechts-van-rechtse-verzuiling>; Bas Soetenhorst, “Wie is Robert Lemm, de fluisteraar van Thierry Baudet?”, *Het Parool*, 14 december 2019, <https://www.parool.nl/amsterdam/wie-is-robert-lemm-de-fluisteraar-van-thierry-baudet-bbc28096>.

31 Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid, *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53* (2020): 33-34. Zie: <https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2020/10/15/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-53>.

32 Piet de Jong, “Conservatief congres treurt om bedreigde cultuur”, *Nederlands Dagblad*, 19 oktober 2019, <https://www.nd.nl/nieuws/politiek/516933/conservatief-congres-treurt-om-bedreigde-cultuur>.

33 Hassan Bahara & Annieke Kranenberg, “Hoe rechtzinnige katholieken samen met ‘cultuurchristenen’ de strijd aanbinden tegen links”, *Volkskrant*, 12 juli 2019, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/hoe-rechtzinnige-katholieken-samen-met-cultuurchristenen-de-strijd-aanbinden-tegen-links-b3136d9f>; Dennis l'Ami & Jeroen Wijnen, “Civitas Christiana wil ons terugleiden naar de middeleeuwen”, *Follow the Money*, 24 december 2020, <https://www.ftm.nl/artikelen/civitas-christiana-terug-naar-middeleeuwen>.

34 Anton de Wit, “Civitas Christiana onder vuur vanwege misleidende mailcampagnes en schimmige financiën”, *Katholiek Nieuwsblad*, 23 mei 2023, <https://www.kn.nl/verdieping/analyse/civitas-christiana-onder-vuur-vanwege-misleidende-mailcampagnes-en-schimmige-financien>.

35 Inge Jansen, “Dit is de extreem-conservatieve club die zich ook dit jaar verzet tegen lessen over seks”, *Algemeen Dagblad*, 25 februari 2024, <https://www.ad.nl/binnenland/dit-is-de-extreem-conservatieve-club-die-zich-ook-dit-jaar-verzet-tegen-lessen-over-seks-a43c94c7>; Leon de Wijk, “Nederland is alleen tolerant als je homo-zijn promoot”, *Algemeen Dagblad*, 27 maart 2018, <https://www.ad.nl/binnenland/nederland-is-alleen-tolerant-als-je-homo-zijn-promoot-a231be07>; Jaco Wilschut, “Deze katholieke stichting zit achter de omstreden petitie tegen schrijver Pim Lammers”, *Nederlands Dagblad*, 6 februari 2023, <https://www.nd.nl/nieuws/nederland/1161989/deze-katholieke-stichting-zit-achter-de-omstreden-petitie-tegen>; Margriet Oostveen, “Verbond van conservatieve katholieken is motor achter pro-Pietpetitie”, *Volkskrant*, 7 september 2015, <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/verbond-van-conservatieve-katholieken-is-motor-achter-pro-pietpetitie-bd2012f7>.

6. Overzicht van de politieke plannen van Forum voor Democratie.

De verwijzingen naar klimaat, klimaatverandering en klimaatscepsis zijn voornamelijk te vinden in deel 3 en (in mindere mate) de delen 4 en 5. Ik zal me met name op deze gedeelten richten.

Deel 1: Inleiding

Baudets toespraak begint met een referentie aan de “uil van Minerva,” een gegeven dat zo uniek is voor het moderne Nederlandse politieke speelveld dat de gehele speech onder deze naam bekend is geworden. Hij zegt:

De Uil van Minerva spreidt zijn vleugels bij het vallen van de avond. En dat geldt niet alleen voor deze avond, beste vrienden, beste campagne-genoten, beste partijgenoten, beste kompanen. Nu pas in deze laatste uren van de dag, komen de polls binnen, komen de nieuwtjes binnen, hebben we kennis over wat er vandaag gebeurd is.

Deze uil is een referentie naar één van de werken van de Duitse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1820–21) en wel naar de inleiding daarvan:

Wenn die Philosophie ihr Grau in Grau malt, dann ist eine Gestalt des Lebens alt geworden, und mit Grau in Grau läßt sie sich nicht verjüngen, sondern nur erkennen. Die Eule der Minerva beginnt erst mit der einbrechenden Dämmerung ihren Flug.³⁶

Hegel gebruikt deze metafoor om zijn idee tot uitdrukking te brengen dat werkelijke kennis van de (historische) realiteit alleen achteraf te begrijpen is: slechts nadat het feit geschied is, kan het begrepen worden, ofwel, kennis komt altijd achteraf.³⁷ Het is waarschijnlijk dat Baudet Hegels uil tegenkwam via zijn *Doktorvater* Scruton, die in zijn *Sexual Desire* uit 1986 schrijft:

For we were never meant to have knowledge of this thing [desire]; we were meant only to be subject to its command. No phenomenon, perhaps, illustrates more profoundly the great poetical utterance of Hegel...³⁸

Baudet gebruikt Hegels metafoor, hem aangereikt door Scruton, om de verkiezingsoverwinning van Forum te duiden: slechts na haar succes te hebben bereikt, is men in staat te begrijpen wat dit betekent. Met deze beeldspraak herinterpreteert Baudet Hegels filosofisch-historische metafoor tot een symbool voor zijn eigen politiek-electorale victorie, waarmee hij zijn overwinning niet slechts als een moment van inzicht-achteraf presenteert, maar als het begin van een vermeende culturele renaissance met hemzelf aan het roer. De beeldspraak van *renaissance* of *wedergeboorte* zal later nog terugkeren in zijn speech.

Deel 2: De crisis

Baudet schetst in deel 2 van zijn speech de crisis van Nederland en de westerse beschaving, die hij een *beschavingsfamilie* noemt. Deze *boreale* beschaving staat onder druk van wetenschappers, journalisten, kunstenaars, architecten en onkundige en egocentrische bestuurders, die elke intellectualiteit ontberen. Volgens geeft Baudet enkele voorbeelden van dit verval: belastingverhogingen ten tijde van financiële crisis, de niet-indexering van de pensioenen, de werkloosheid en – vooral – de internationale migratie. Politie, onderwijs en gezondheidszorg staan onder druk, impliciet vanwege die eergenoemde migratie.

Baudet gebruikt de term *boreale wereld* om de westerse cultuur- en *beschavingsfamilie* aan te duiden die volgens hem wordt ondermijnd door massa-immigratie, cultureel marxisme en bestuurlijke incompetentie. Hoewel het woord *boreaal* op het eerste gezicht geografisch lijkt (afkomstig van het Latijn *borealis*, *noordelijk*), heeft het in extreemrechtse en identitaire kringen een ideologische lading gekregen die veel verder gaat dan louter geografie. In deze context verwijst *boreaal* naar een mythische, raciaal en cultureel zuivere noordelijke beschaving – in de praktijk – wit, westers, heteronormatief en patriarchaal. In deze kringen is *boreaal* een codewoord geworden voor *blank* of *Arisch*, zonder

³⁶ G.W.F. Hegel, *Philosophy of Right* (Dover: Dover Publications, 2012), xxi.

³⁷ Daniel Berthold-Bond, *Hegel's Grand Synthesis: A Study of Being, Thought, and History* (New York: State University of New York, 1989), 110.

³⁸ Roger Scruton, *Sexual Desire: A Philosophical Investigation* (Londen: Phoenix Press, 1986), 361.

dat expliciet te maken.³⁹

Baudet ontleent zijn terminologie aan auteurs als Oswald Spengler en Martin Heidegger, maar ook – en specifiek – aan de bekende Franse politicus Jean-Marie Le Pen, de oprichter van het extreemrechtse Front National in Frankrijk (aan wie Baudet zijn dissertatie aanbood).⁴⁰ Le Pen sprak in de jaren negentig al van een *boreale beschaving* om een wit Europa te idealiseren, en deze term is sindsdien in extreemrechtse retoriek overgenomen. Het *boreale* idee zoals Baudet dat hanteert, impliceert dus niet alleen een afwijzing van culturele en etnische diversiteit, maar ook van sociale en seksuele diversiteit. In de literaire, culturele en politieke canon die Baudet verdedigt, speelt de witte, heteroseksuele mannelijke intellectueel een centrale rol. Hoewel hij dit zelden expliciet maakt, is zijn cultuurkritiek doorspekt van nostalgie naar een hiërarchisch geordende samenleving, waarin progressieve waarden (zoals feminisme, LHBTQ+ rechten en multiculturalisme) worden beschouwd als tekenen van verval.⁴¹

Deel 3: De klimaatreligie

In deel 3 van zijn speech begint Baudet aan zijn directe aanval op klimaatbeleid en -politiek met – zoals gezegd – een opmerkelijk beroep op religieus vocabulaire. Baudet vraagt zich eerst specifiek af wat de reden is geweest van deze teloorgang van de boreale samenleving in West-Europa in het algemeen en in Nederland in het bijzonder: ‘Wat is hier aan de hand? Waarom gebeurde dit allemaal?’ Hij geeft zelf antwoord op zijn eigen vraag met een verwijzing naar het ontbreken van “geloof”:

Men gelooft niet meer in Nederland. Dat is zeker.

Niet meer in onze taal, die inmiddels is afgeschaft op onze universiteiten.

39 Joost de Vries, “Meet Thierry Baudet”; Thijs Kleinpaste, “The New Face of the Dutch Far-Right”, *Foreign Policy*, 28 maart 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/03/28/the-new-face-of-the-dutch-far-right-fvd-thierry-baudet-netherlands-pvv-geert-wilders>.

40 Marc Tuters, “Esoteric Fascism online. 4chan and the Kali Yuga”, in: Louie Dean Valencia-García (ed.), *Far-right Revisionism and the End of History: Alt/History* (Londen: Routledge, 2020), 287-303; Merijn Oudenampsen, *The Rise of the Dutch New Right: An Intellectual History of the Rightward Shift in Dutch Politics* (Londen: Routledge, 2021); Léonie de Jonge, *The Success and Failure of Right-wing Populist Parties in the Benelux Countries* (Londen: Routledge, 2021).

41 Thierry Baudet, “Houellebecq’s Unfinished Critique of Liberal Modernity”, *American Affairs* 3.2 (2019).

Wij geloven niet meer in onze kunsten, in ons verleden.

Men gelooft niet meer in onze feestdagen, onze helden, onze traditionele stedenbouw.

Zevenmaal bekritiseert Baudet het ongeloof van Nederland. Als eerste bekritiseert hij de verengelsing van het hoger onderwijs, die hij ziet als een symptoom van culturele onderwerping aan buitenlandse mogendheden (die hij overigens niet verder specificiert). Hij interpreteert de overstap naar het Engels niet als een internationalisering ten bate van academische samenwerking, maar als een verloochening van de eigen taal en cultuur. Deze kritiek sluit aan bij bredere discussies over taalpolitiek en de rol van het Nederlands in de publieke sfeer.⁴² Jaren later, overigens, zou onder het kabinet Schoof wetgeving worden aangenomen die de plek van Engels op de Nederlandse universiteiten wil beperken.⁴³

In de frases over kunst, verleden, feestdagen en helden suggereert Baudet dat Nederland zich schaamt voor zijn culturele erfgoed, inclusief koloniale geschiedenis, nationale symbolen en “klassieke” kunsttradities. Hij verzet zich hiermee tegen de dekolonisatie van musea en het kritisch herwaarderen van nationale geschiedenis in onderwijs en publieke ruimte. Bovendien refereert hij hier aan maatschappelijke debatten over feestdagen zoals Sinterklaas (en Zwarte Piet) en aan de kritiek op historische figuren zoals Michiel de Ruyter of Jan Pieterszoon Coen. In zijn perspectief vormen deze discussies geen historische nuancerings, maar een destructieve aanval op nationale trots en gemeenschappelijke symbolen.

Het complex van ongeloof duidt Baudet vervolgens als een “immens, cultureel en spiritueel vacuüm.” Dit vacuüm heeft ruimte geschapen om een “grandioze ketterij” te laten binnendringen, “een nieuwe immanente religie” en een “politieke theologie.” Want de “leden van het kartel” mogen hun geloof verloren hebben in de traditionele Nederlandse waarden, ze hebben een nieuw geloof aangenomen: “ze geloven in niets maar vereren tegelijkertijd een afgod ge-

42 Lotte Jensen, Niek Pas, Daniël Rovers & Koen van Gulik (red.), *Against English: Pleidooi voor het Nederlands* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2019).

43 Merijn van Nuland, “Het kabinet treedt te hard op tegen Engelstalige opleidingen, zeggen provincies”, *Trouw*, 23 april 2025, <https://www.trouw.nl/onderwijs/het-kabinet-treedt-te-hard-op-tegen-engelstalige-opleidingen-zeggen-provincies~bb7b96f6>.

naamd transitie.” Dat het Baudet hier gaat om de energietransitie – de overgang van fossiele naar hernieuwbare energiebronnen – wordt direct duidelijk: “windmolens, warmtepompen, zonnepanelen en andere volkomen onrendabele projecten” die noch de mens, noch de planeet “verder gaan helpen,” maar die wel “heel erg veel geld (...) we denken zelfs duizend miljard in totaal als je alle kosten bij elkaar optelt” gaat kosten.⁴⁴ Dan keert direct het religieus vocabulaire terug: “[de elites] offeren” die duizend miljard “op het altaar van deze afgod,” van de energietransitie. Baudet is goed op stoom en vervolgt:

Het is een masochistische ketterij, dit geseculariseerde zondvloedgeloof dat zich in onze tijd heeft meester gemaakt van de harten en geesten van onze bestuurders. Een manie, vergelijkbaar met de doodscultus die ooit Paaseiland teisterde. Deze duurzaamheidsafgoderij stort niet alleen onze economie in een totale ondergang, hij is ook bedoeld om onze geest, ons zelfbewustzijn nog verder te krenken. Inderdaad, schuldgevoel is hetgeen waar deze klimaathekserij zich mee voedt. Wij moeten boeten, zo papegaaien de macht zoekende bestuurders van dit land de ecologische hogepriesters na. Het is pure oikofobie, het is een schuldcomplex dat kennelijk een uitweg nodig heeft.

Een hele rij religieuze begrippen passeert nu de revue om deze energietransitie in het bijzonder en klimaatbeleid en -politiek in het algemeen te diskwalificeren: *masochistische ketterij, geseculariseerd zondvloedgeloof, manie, doodscultus, duurzaamheidsafgoderij, schuldgevoel, klimaathekserij, ecologische hogepriesters en schuldcomplex*. Het woord *oikofobie* is een term uit het werk van Baudets promotor Scruton en verwijst naar het idee dat de westerse wereld collectief schaamte over zichzelf heeft ontwikkeld en zo zelfkritisch is geworden dat het leidt tot zelfhaat.⁴⁵

Baudet gebruikt een bijbels afgoderijschema: waar God is verdwenen, komt een afgod in de plaats. De overgang van geloof in traditionele westerse waarden

⁴⁴ Thomas Borst & Maarten Keulemans, “Gaat het klimaatbeleid Nederland écht 1.000 miljard euro kosten?”, *Volkskrant*, 14 februari 2019, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/gaat-het-klimaatbeleid-nederland-echt-1-000-miljard-euro-kosten~bd4fe21a/>.

⁴⁵ Roger Scruton, *England and the Need for Nations* (Londen: Civitas, 2004); Dujardin, “De uil van Minerva”; Matthijs Lok, *Europe against Revolution: Conservatism, Enlightenment, and the Making of the Past* (Oxford: Oxford University Press, 2023).

naar de “verering van de afgod transitie” is volgens hem geen secularisering in de zin van ontgoddelijking, maar een transformatie van religie: van transcendent naar immanent, van christendom naar klimaatreligie. Hij noemt het een “geseculariseerd zondvloedgeloof” waarin diverse (religieuze) associatievelden mee resoneren: de aarde zal vergaan (eschatologie), oproep tot bekering (duurzaam leven), oikofobie (zondenbesef), afzien van welvaart (offer). Baudet maakt daarmee gebruik van een retoriek die eerder door klimaatontkenners is aangewend, bijvoorbeeld door de Australische socioloog Frank Furedi en de Britse schrijver James Delingpole, die klimaatwetenschap typeren als een millenaristische religie zonder genade of verlossing.⁴⁶ Baudet radicaliseert deze visie door klimaatbeleid als letterlijk destructief af te schilderen – een *doodscultus* – en zijn tegenstanders als priesters van een afvallige leer.

Baudet beweert dat we te maken hebben met een politieke theologie, een term met diepe wortels bij Carl Schmitt.⁴⁷ Baudet verwijt zijn tegenstanders dan ook nog eens een oneigenlijke politieke theologie te gebruiken, namelijk een die zichzelf presenteert als seculier en rationeel, maar in feite door schuldgevoel, offerdenken en eschatologie wordt aangedreven. In plaats van de klimaatbeweging te beschouwen als een politiek antwoord op wetenschappelijke gegevens, herkadert Baudet haar als quasi-religieuze hysterie. Hij stelt dat deze theologie masochistisch is, een term die zowel psychologisch (zelfdestructief) als ethisch (moreel pervers) geladen is. Hiermee pathologiseert hij de eco-positieve klimaatpolitiek, wat hem in staat stelt om zijn afwijzing ervan als moreel verantwoord en rationeel te presenteren.

Deel 4: De oplossing

In het vierde deel van zijn speech gaat Baudet in op de oplossing voor deze valse klimaatreligie en oikofobie: Forum voor Democratie met aan het hoofd daarvan Baudet zelf. De metafoor van de Uil van Minerva uit het begin van deel 1 van de speech wordt weer aangehaald, nogmaals niet in de oorspronkelijke

⁴⁶ James Delingpole, *Watermelons: How Environmentalists are Killing the Planet, Destroying the Economy and Stealing Your Children's Future* (Hull: Biteback Publishing, 2011); Frank Furedi, *Politics of Fear: Beyond Left and Right* (Londen: Continuum, 2005).

⁴⁷ Carl Schmitt, *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty* (Chicago: University of Chicago Press, 1985).

Hegeliaanse zin, maar in de politieke zin zoals Baudet die ziet: de uil, symbool van wijsheid, is gaan vliegen – en zo heeft Forum het ook gedaan met haar monsteroverwinning.

Want op deze dag, nu we in deze crisis verkeren, deze schemer, deze zonsondergang, op deze dag is de uil van Minerva dan toch opgestegen. Vandaag is Forum voor Democratie de grootste, ofwel de gedeelde grootste, ofwel de een na grootste partij van Nederland geworden! De kiezers in Nederland hebben net als de uil van Minerva hun vleugels uitgespreid. Hebben hun ware macht getoond. De uil der wijzen is gaan vliegen en heeft de hele aardkring in beweging gebracht. Want deze vleugels zijn niet alleen vleugels om mee te vliegen. Het zijn ook wieken om lucht mee te slaan. Om een veranderingswind in gang te zetten. Om ons land weer van ons te maken en een einde te maken aan een tijdperk van culturele, economische en politieke capitulatie.

Baudet memoreert de opbouw van zijn partij: “we hebben meer dan 1300 mensen gesproken, we hebben meer dan 600 diepte-interviews afgenomen, we hebben honderden mensen getraind.” Hij haalt de Nederlandse dichter Menno Wigman (1966-2018) aan, die een jaar eerder overleden was.⁴⁸ Baudet legt de dichter de volgende woorden in de mond:

De zon was mij nooit opgevallen als hij niet steeds was ondergegaan.

In de bundel *Slordig met geluk* (2016) dicht Wigman echter in “Afscheid van mijn lichaam”:

De zon was mij nooit opgevallen als hij niet steeds onderging.

Deze wijziging – van de onvoltooid verleden tijd (*onderging*) naar de voltooid verleden tijd (*was ondergegaan*) – wijzigt de toon, het ritme en de poëtische lading van de regel. Bij Wigman gaat om een dynamisch proces, een steeds weer opnieuw ondergaan van de zon dat de dichter inspireert de zon überhaupt te

⁴⁸ ANP, “Familie dichter Wigman boos op Baudet om speech”, *Het Parool*, 21 maart 2019, <https://www.parool.nl/nederland/familie-dichter-wigman-boos-op-baudet-om-speech-b92d18fb>.

onderscheiden: je merkt pas dat iets betekenis heeft, als je het kwijt geraakt bent. Datzelfde bedoelt Baudet, als hij de dichter aanhaalt, namelijk:

De schoonheid van Nederland was mij nooit zo duidelijk op het netvlies gekomen als ons mooie land niet zo was verkwanseld door de bestuurders van het kartel.

De twee versies bieden een venster op een fundamenteel verschil in esthetisch en politiek wereldbeeld. Waar Wigman in zijn poëzie een melancholische, existentiële gevoeligheid toont voor de vergankelijkheid van het leven en het lichaam, gebruikt Baudet diens taal om een cultureel-conservatief verliesnarratief te ondersteunen. Dit verlies betreft bij Baudet echter niet het individuele bestaan of lichamelijk verval, maar de vermeende teloorgang van een nationale identiteit: een mythisch, esthetisch ideaalbeeld van Nederland. Baudet keert vervolgens kort terug naar zijn religieus klimaatsceptisch register:

Sterker: als dit alles niet was gebeurd, deze ongecontroleerde immigratie die ons straatbeeld zo vertekent. Al die linkse indoctrinatie in het onderwijs, al die lelijke architectuur en die machtsuitbreiding van de EU. Al die klimaatketterij. Als al die zaken niet waren gebeurd, dan was ik nooit de politiek ingegaan. Maar wij zijn naar het front geroepen omdat het moet. Omdat ons land ons nodig heeft. (...) [W]e hebben gekozen om weer te strijden. Weer te dromen, weer te hopen, weer te vechten.

Behalve het gebruik van het woord *klimaatketterij*, valt in deze passage een nieuw register op dat opduikt naast het al reeds geïntroduceerde religieuze register, namelijk een militaristisch vocabulaire. De uitdrukking *naar het front geroepen* roept beelden op van oorlog, strijd en opoffering. Het politieke engagement wordt hier niet voorgesteld als rationele besluitvorming of burgerplicht, maar als een vorm van mobilisatie in een noodtoestand. Dit past binnen een militarisering van de politiek, waarin de samenleving wordt voorgesteld als verdeeld in vijanden en vrienden, en waarin politieke tegenstanders worden bestreden in plaats van tegengesproken. Dit idee sluit aan bij Carl Schmitts definitie van het politieke als een onderscheid tussen vriend en vijand, een centrale notie binnen

radicaal-rechtse politieke theorieën en fascistische ideologieën.⁴⁹

Roger Griffin definieert fascisme als een vorm van “palingenetisch ultranationalisme,” een revolutionaire drang naar nationale wedergeboorte vanuit een gevoel van decadentie en crisis.⁵⁰ Baudets zin over naar het front geroepen zijn, bevat precies deze elementen. Er is sprake van een crisisbewustzijn: er is iets fundamenteels mis met de samenleving, kijk maar naar immigratie, onderwijs, architectuur, EU en klimaatbeleid. Er is sprake van een roepingsgedachte: Baudet heeft niet voor zijn politieke carrière gekozen, uit eigen belang, maar hij is “geroepen” door een hogere macht, uit collectief belang. Er is sprake van een collectieve plicht (“ons land heeft ons nodig”), waarbij het individu verdwijnt in de dienst aan een groter collectief. Voorts beschrijft Baudet zijn visie op de menselijke evolutie:

[W]ij zijn het product van 3000 jaar evolutie. Wij hebben meerdere ijs-tijden overleefd, we hebben mammoeten gevloerd. Wij zijn dragers, wij zijn erfgenamen van de grootste beschaving die ooit heeft bestaan.

Deze woorden geven blijk van zowel etnisch essentialisme als beschavings-suprematie. Wanneer Baudet zegt: “wij zijn het product van 3000 jaar evolutie [...] we hebben mammoeten gevloerd,” verwijst hij niet alleen naar een biologisch verhaal over de menselijke soort, maar suggereert hij dat “wij” (impliciet: de West-Europeanen, de “boreale” mens) een doorlopende evolutionaire lijn vormen. Hij impliceert een etnische continuïteit vanaf de prehistorie (mammoetjagers) tot het heden, waarmee hij culturele en biologische factoren vermengt.⁵¹ In de politicologische literatuur wordt dit gezien als een kenmerk van etnisch-nationalistische of zelfs identitaire ideologieën: het idee dat een volk een essentie bezit die zich over de eeuwen voortzet, ongeacht historische breuken, migratie of sociale verandering. Dit is een vorm van beschavingssuprematie: het idee dat onze beschaving – impliciet westers, wit, Europees – superieur is aan andere beschavingen. Deze gedachtegang vindt wortels in het klassieke westerse beschavingsdenken, maar wordt in hedendaagse radicaal-rechtse

49 Linda Bishai, *Forgetting Ourselves: Secession and the (Im)possibility of Territorial Identity* (Lanham: Lexington, 2004), 143-145.

50 Roger Griffin, *The Nature of Fascism* (Londen: Routledge, 1991).

51 Robert Young, *Intercultural Communication: Pragmatics, Genealogy, Deconstruction* (Clevedon: Multilingual Matters, 1996), 84-85.

kringen vaak hergebruikt om een gevoel van historische grootheid te contrasteren met vermeend verval in het heden. Het is dit grootheidsnarratief dat later in de speech doorwerkt in Baudets apocalyptische visie op culturele ondergang en moreel herstel.

Deel 5: De wederopstandingsgedachte

In het een-na-laatste deel van zijn speech bespeelt Baudet nog éénmaal het religieus register. Hij zegt:

Als FvD'ers weten wij dat je de metafysische grondslagen van het christendom niet hoeft te aanvaarden om toch de wederopstandingsgedachte als leidend motief van de westerse beschaving te kunnen aanvaarden. Iets dat dood leek, iets dat voorbij leek, iets dat achter ons zou liggen, iets dat definitief achter ons zou liggen, dat kan, zo weten wij, weer tot bloei komen. Het idee dat iets dat dood was, iets dat voorbij was weer tot bloei kan komen, precies dat, precies dat beste vrienden, is onze leidraad. Is ons motief, ons levensmotto. Want wij zijn de partij van de wedergeboorte, van de renaissance.

Deze passage is om meerdere redenen bijzonder interessant. Baudet maakt hier een onderscheid tussen de “metafysische grondslagen van het christendom” enerzijds en de “wederopstandingsgedachte als leidend motief van de westerse beschaving.” Met dat eerste doelt Baudet op de klassieke dogmatische claims van het christelijk geloof over God, incarnatie en verrijzenis. Met dat tweede bedoelt hij een seculiere vorm van het christendom: de idee dat wat dood is, toch weer kan opstaan, met name de natiestaat en haar cultureel zelfbewustzijn. Daarmee herinterpreteert hij de Paasgedachte op cultuurpolitieke wijze: de beschaving als lichaam dat uit zijn graf kan opstaan. Dit lijkt op wat de Franse filosoof Rémi Brague noemt “het secundaire christendom”: het idee dat Europa weliswaar niet meer gelooft in de God van het christendom, maar cultureel-politiek wel schatplichtig is aan de christelijke traditie.⁵²

Eerder in zijn speech (zie hierboven) diskwalificeerde Baudet de hedendaagse

52 Rémi Brague, *Europa: De Romeinse weg* (Zoetermeer: Klement/Pelckmans, 2013).

klimaatpolitiek als een *nieuwe immanente religie*, met termen als *klimaathekserij*, *duurzaamheidsafgoderij* en *altaar van de transitie*. Hij noemt deze religie *ketterij* en *masochisme*, verwijzend naar de zonde, schuld en offers van een gesecculariseerde apocalyptiek. Maar nu doet hij zelf expliciet een beroep op een immanent gemaakt religieus motief: de wederopstanding niet als transcendente eschatologie, maar als seculier politiek ideaal. Hier ontstaat dus een paradox: hij verwerpt immanente religie wanneer ze links-progressief is, maar omarmt haar wanneer ze zijn eigen ideologische project structureert.

Het Renaissancemotief, ten laatste, verdient ook enige doordenking. De historische Renaissance (14^e tot 16^e eeuw) was expliciet een herbronning (*ad fontes*). De aanhangers van dit ideaal richtten zich op de herontdekking van de klassieke oudheid (Latijnse en Griekse literatuur, filosofie en kunst). Deze terugkeer kwam niet uit de lucht vallen, maar komt voort uit een secundaire beweging: Europa vernieuwde zichzelf via overname, interpretatie en actualisering van een oudere cultuur. De Renaissance was dus bij uitstek “secundair” in Brague’s zin: zij leefde van wat voorafging en elders ontstaan was. Rémi Brague noemt dit het “Romeinse model” (zoals zijn boek ook heet in de Nederlandse vertaling): Rome werd groot door zich te onderwerpen aan het hogere – de Griekse cultuur – en dit over te nemen, te bewaren, te verwerken en uit te dragen. Europa deed dit later opnieuw met het christendom.

Hoewel de Renaissance vaak gezien wordt als een beweging weg van de middeleeuws-christelijke wereld, was zij in haar kern doordrenkt van christelijke kaders. Wanneer Baudet spreekt over een renaissance of wedergeboorte van het Westen, bedoelt hij iets soortgelijks: een herstel van de culturele kracht die gebaseerd was op klassieke en christelijke fundamenteën. Tegelijk sluit hij zich aan bij Brague’s idee dat zelfs zonder metafysisch geloof, het symbolisch en cultureel ethos van het christendom cruciaal blijft. Dit maakt zijn visie een soort cultuurchristendom, dat gelooft in de vormkracht van het christendom, zelfs zonder zijn transcendentale inhoud.

Deel 6: De toekomst

In het laatste deel van zijn speech richt Baudet zich op de nabije toekomst, die

overigens in praktijk minder rooskleurig bleek te zijn dan de politieke leider zich op dat moment voorstelde: Forum heeft tot nu toe nooit meer de electorale slagkracht gehad als in 2019. Baudet gebruikt weer twee oorlogsmetaforen:

Wij zullen niet rusten totdat onze democratie is hersteld en het partijkartel is gebroken. (...) [O]p deze rots gaan wij onze zuil bouwen. (...) En vandaag, vandaag, is de eerste grote veldslag gewonnen.

Deze framing is typerend voor populistische bewegingen die de politiek reduceren tot een existentiële strijd tussen goed (het volk, hun partij) en kwaad (de elite, het establishment, de “kartelpartijen”). De democratische strijd wordt zo gemilitariseerd: democratische processen worden verbeeld als veldslagen en overwinningen op vijanden. Deze stijl is verwant aan wat de politicoloog Jan-Werner Müller aanduidt als het antipluralisme van het populisme: de impliciete claim dat alleen zij het volk vertegenwoordigen.⁵³ Elke oppositie is daarmee automatisch anti-volk.

De frase “op deze rots gaan wij onze zuil bouwen” is opvallend vanwege een dubbele religieuze connotatie: het is een verwijzing naar de historische verzuiling in Nederland, maar ook naar Mattheüs 16:18. Om met de eerste connotatie te beginnen, Baudet lijkt met zijn Forum het proces van ontzuiling (sinds de jaren zestig van de vorige eeuw) te willen teruggedraaien.⁵⁴ Echter, hij lijkt niet te willen terugkeren naar een pluriforme vorm van verzuiling – iedere religieuze of ideologische groepering een eigen zuil – maar naar een monolithische situatie waarin maar plaats is voor één zuil, gevormd door en naar het gedachtengoed van Forum. Baudet stelt het Forum niet alleen voor als partij, maar als maatschappelijk instituut dat alternatieven biedt voor het hele bestaande bestel: media (sanering NPO), onderwijs (opleidingsinstituut), politiek (lokale, provinciale, nationale en Europese vertegenwoordiging), en cultuur (renaissance, trots, zelfvertrouwen). Baudet presenteert Forum achtereenvolgens als een educatief project (“we gaan een nieuwe generatie opleiden”), een bevrijdingsbeweging (“we gaan de leiders vervangen en verslaan”), een veldtocht

⁵³ Jan-Werner Müller, *What is populism?* (Londen: Penguin Books, 2017), 20.

⁵⁴ Arend Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1968); J.L. Zanden, *The Economic History of the Netherlands 1914–1995: A Small Open Economy in the “Long” Twentieth Century* (Londen: Routledge, 2015).

(“vandaag is de eerste grote veldslag gewonnen”) en een schip (“het vlaggenschip van de renaissancevloot”).

Hoewel de klassieke Nederlandse zuilen niet alleen langs confessionele (katholieken, protestanten), maar ook langs politiek-ideologische (socialisten, liberalen) lijnen liep, lijkt Baudet niettemin zijn partij van een religieus tintje te willen voorzien. Deze indruk wordt versterkt door de frase “op deze rots... bouwen”. In het Nieuwe Testament zegt Jezus tegen Petrus:

En ik zeg je: jij bent Petrus, de rots waarop ik mijn kerk zal bouwen en de poorten van het dodenrijk zullen haar niet kunnen overweldigen. (Matteüs 16:18)

Baudet vereenzelvigd zich met Petrus, in de rooms-katholieke traditie beschouwd als de eerste onder de apostelen en de eerste “paus”, zijn partij met de door Petrus geleide Kerk van Christus en de Bijbelse “poorten van het dodenrijk” met alles waar de partij tegen strijdt, de verkwanseling van de westerse cultuur, massa-immigratie én “klimaathekserij.” Hiermee krijgt Baudets politieke strijd ook een religieuze dimensie: het is geen “normale” strijd tussen verschillende politieke richtingen, maar een apocalyptische strijd op leven en dood tussen de “goeden” en de “kwaden.”

3. Conclusies

Thierry Baudet karakteriseert het Nederlandse en Europese klimaatbeleid en de klimaatpolitiek (met name inzake de energietransitie) als *geseculariseerd zondvloedgeloof, duurzaamheidsafgoderij en klimaathekserij*, waarbij hij religieuze termen en metaforen herkadert in negatieve zin. De overgang van traditionele religieuze oriëntaties naar een vermeende “immanente religie” van duurzaamheid wordt door Baudet gepresenteerd als een vorm van ketterij, waarin schuld, offer en apocalypiek niet verdwijnen, maar seculier worden geherinterpreteerd. Door de energietransitie te framen als een vorm van irrationeel geloof, zet Baudet zich af tegen de rationaliteit en legitimiteit van klimaatwetenschap en -beleid en construeert hij een alternatieve epistemologie waarin zijn eigen partij als redder van beschaving en rede optreedt.

Deze strategie past binnen een bredere, historisch verankerde traditie waarin religieus vocabulaire niet slechts verwijst naar transcendente werkelijkheden, maar wordt ingezet als ideologisch instrument. Baudets woordkeuze roept bewust de connotaties op van dwaalleer, heidendom en religieuze hysterie. Door klimaatactivisten af te schilderen als “ecologische hogepriesters” en de energietransitie als een “altaar” waarop miljarden worden “geofferd,” stelt hij het klimaatbeleid voor als een rituele praktijk die voortkomt uit collectieve zelfhaat en schuldgevoel. Nederland, Europa en het Westen in het algemeen, aldus Baudet, haat zichzelf. Deze zelfhaat uit zich in het optuigen van allerlei wetten, die willens en wetens dat Westen zwaar zullen treffen, economisch, politiek en cultureel. Maar dat is precies de bedoeling: het is een collectieve zelfkastijding, door de “linkse elite” aan de Europese burgers opgedrongen. Deze opgelegde zelfhaat wordt door de bevolking geaccepteerd omdat diezelfde linkse elite de bevolking heeft overtuigd dat zij schuldig is aan alle ellende. De reden waarom zij dat allemaal zou doen of willen is overigens afwezig in de speech van Baudet. Tegelijkertijd positioneert hij zichzelf en zijn beweging in termen van verlossing en wedergeboorte: Forum voor Democratie als partij van de renaissance, geroepen tot de strijd tegen deze moderne afgoderij.

De toespraak herinterpreteert religieuze motieven in een seculier-politiek kader: niet het transcendente heil, maar het herstel van de natiestaat wordt gepresenteerd als het object van verlossing. Daarmee ontstaat een spanningsveld waarin religieuze taal enerzijds wordt ingezet om politieke tegenstanders te diskwalificeren en anderzijds om het eigen project symbolisch te verheffen. Baudets discursieve tactiek berust niet op theologische consistentie, maar op de performatieve kracht van religieuze beeldspraak binnen een geseculariseerd politiek landschap.

Door het analyseren van deze toespraak met behulp van Critical Discourse Analysis is zichtbaar geworden hoe religieus vocabulaire functioneert als retorisch middel binnen een breed ideologisch strijdtoneel. In het geval van Baudet is deze taal niet louter versiering of toevallig, maar strategisch, historisch verankerd en verweven met bredere patronen van een rechts-nationalistisch discours, waarin religie fungeert als cultureel referentiepunt, identiteitskenmerk en legitimering van politieke strijd.

Bronnen

ANP. “Familie dichter Wigman boos op Baudet om speech”. *Het Parool*, 21 maart 2019. <https://www.parool.nl/nederland/familie-dichter-wigman-boos-op-baudet-om-speech~b92d18fb>.

Bahara, H. & A. Kranenberg. “Hoe rechtzinnige katholieken samen met ‘cultuurchristenen’ de strijd aanbinden tegen links”. *Volkskrant*, 12 juli 2019. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/hoe-rechtzinnige-katholieken-samen-met-cultuurchristenen-de-strijd-aanbinden-tegen-links~b3136d9f>.

Baudet, T. “Houellebecq’s Unfinished Critique of Liberal Modernity”, *American Affairs* 3.2 (2019).

Baudet, T. *De aanval op de natiestaat*. Amsterdam: Bakker, 2012.

Bergen, Von, M. & B. Mannon. “Talking Climate Faith: Katharine Hayhoe and Christian Rhetoric(s) of Climate Change”. *Enculturation*, 10 november 2020. <https://enculturation.net/Talking%20Climate%20Faith>.

Berry, E. (ed.). *Climate Politics and the Power of Religion*. Bloomington: Indiana University Press, 2022.

Berthold-Bond, D. *Hegel’s Grand Synthesis: A study of Being, Thought, and History*. New York: State University of New York, 1989.

Bishai, L. *Forgetting Ourselves: Secession and the (Im)possibility of Territorial Identity*. Lanham: Lexington, 2004.

Bongers, V., A. Kloosterman & S. van Loosbroek. “Een feitenvrije dromer die hunkert naar een geïdealiseerd verleden”. *Mare*, 28 maart 2019. <https://www.mareonline.nl/achtergrond/reen-feitenvrije-dromer-die-hunkert-naar-een-geidealiseerd-verle>.

Borst, T. & M. Keulemans. “Gaait het klimaatbeleid Nederland écht 1.000 miljard euro kosten?”. *Volkskrant*, 14 februari 2019. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/gaait-het-klimaatbeleid-nederland-echt-1-000-miljard-euro-kosten~bd4fe21a/>.

Bosman, F.G. “Minerva’s Owl: Religion-inspired environmental skepticism. The case of Thierry Baudet”. *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, (2025): 1-24, <https://doi.org/10.1007/s41682-025-00212-y>.

Bovenkamp, van den, N. “Een ‘kneusjesreligie’: Hoe kijken christenen die (eerder) sympathie uitspraken voor Baudet naar die woorden?”. *Nederlands Dagblad*, 19 oktober 2022. <https://www.nd.nl/nieuws/politiek/1147132/een-kneusjes-religie-hoe-kijken-christenen-die-eerder-sympathie->.

Brague, R. *Europa: De Romeinse weg*. Zoetermeer: Klement/Pelckmans, 2013.

Broekhorst, R. “Sid Lukkassen uit Duiven wordt bewierookt én verguisd”. *Algemeen Dagblad*, 22 september 2017. <https://www.gelderlander.nl/liemers/sid-lukkassen-uit-duiven-wordt-bewierookt-en-verguisd~ab53of16/>.

Catalano, T. & L. R. Waugh. *Critical Discourse Analysis, Critical Discourse Studies, and Beyond*. Cham: Springer, 2020.

Christian Network Europe News. “Dutch MP Baudet distances from Christianity”. 19 oktober 2022. <https://cne.news/article/1872-dutch-mp-baudet-distances-from-christianity>.

Cohen, M. & H. Ede Botje. *Mijn meningen zijn feiten: De wording van Thierry Baudet*. Utrecht: Atlas, 2020.

De Telegraaf. “Thierry Baudet getrouwd met Davide Heijmans”. 26 november 2021. <https://www.telegraaf.nl/entertainment/1610015181/thierry-baudet-getrouwd-met-davide-heijmans>.

Delingpole, J. *Watermelons: How Environmentalists are Killing the Planet, Destroying the Economy and Stealing Your Children's Future*. Hull: Biteback Publishing, 2011.

Dujardin, A. “De uil van Minerva en de boreale wereld: wat zei Baudet nou eigenlijk?”. *Trouw*, 21 maart 2019. <https://www.trouw.nl/nieuws/de-uil-van-minerva-en-de-boreale-wereld-wat-zei-baudet-nou-eigenlijk~bc79ea83>.

Fens, S. & L. Dros. “Waarom radicaal-rechtse en conservatieve politici verlangen naar de katholieke kerk”. *Trouw*, 3 mei 2023. <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/waarom-radicaal-rechtse-en-conservatieve-politici-verlangen-naar-de-katholieke-kerk~bf6ed096>.

Furedi, F. *Politics of Fear: Beyond Left and Right*. London: Continuum, 2005.

Griffin, R. *The Nature of Fascism*. London: Routledge, 1991.

Hartog, den, T. “Baudet gooit schroom van zich af en verklaart zich complot-aanhanger”. *Algemeen Dagblad*, 18 oktober 2022. <https://www.ad.nl/politiek/audet-gooit-schroom-van-zich-af-en-verklaart-zich-complotaanhanger~a-9668d7a>.

Hastings, A. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Haynes, J. *Trump and the Politics of Neo-Nationalism. The Christian Right and Secular Nationalism in America*. London: Routledge, 2021.

Hegel, G.W.F. *Philosophy of Right*. Dover: Dover Publications, 2012.

Hoogendoorn, M. “Ik mis de kerk als beschavingsmachine, als samenbinder”. *Nederlands Dagblad*, 3 augustus 2019. <https://www.nd.nl/cultuur/cultuur/522450/ik-mis-de-kerk-als-beschavingsmachine-als-samenbinder->

Houtman, W. “Priester Antoine Bodar wilde niet op bruiloft Baudet spreken uit vrees voor ‘schade aan de kerk’”. *Nederlands Dagblad*, 25 november 2021. <https://www.nd.nl/geloof/geloof/1071284/priester-antoine-bodar-wilde-niet-op-bruiloft-baudet-spreken-ui>.

Jansen, I. “Dit is de extreem-conservatieve club die zich ook dit jaar verzet tegen lessen over seks”. *Algemeen Dagblad*, 25 februari 2024. <https://www.ad.nl/binnenland/dit-is-de-extreem-conservatieve-club-die-zich-ook-dit-jaar-verzet-tegen-lessen-over-seks~a43c94c7>.

Jenkins, P. *Climate, Catastrophe, and Faith: How Changes in Climate Drive Religious Upheaval*. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Jensen, L., N. Pas, D. Rovers & K. van Gulik (red.). *Against English: Pleidooi voor het Nederlands*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2019.

Jong, de, P. “Conservatief congres treurt om bedreigde cultuur”. *Nederlands Dagblad*, 19 oktober 2019. <https://www.nd.nl/nieuws/politiek/516933/conservatief-congres-treurt-om-bedreigde-cultuur>.

Jonge, de, L. *The Success and Failure of Right-Wing Populist Parties in the Benelux Countries*. Londen: Routledge, 2021.

Kahn, M. “Dutch Eurosceptic party storms to victory in regional elections”. *Financial Times*, 21 maart 2019. <https://www.ft.com/content/c7bbafo0-4bb9-11e9-bbc9-6917dce3dc62>.

Kessenich, E. & W. van der Burg. “New parties in a crowded electoral space: the (in)stability of radical right voters in the Netherlands”. *Acta Politica* 59 (2022): 536-556, <https://doi.org/10.1057/s41269-022-00269-0>.

Klei, E. “Alternatieve media als onderdeel van een ‘rechts-van-rechtse’ verzuiling”. *De Kanttekening*, 2 maart 2020. <https://dekanttekening.nl/samenleving/alternatieve-media-als-onderdeel-van-een-rechts-van-rechtse-verzuiling>.

Kleinpaste, T. "The New Face of the Dutch Far-Right". *Foreign Policy*, 28 maart 2019. <https://foreignpolicy.com/2019/03/28/the-new-face-of-the-dutch-far-right-fvd-thierry-baudet-netherlands-pvv-geert-wilders>.

Knox, Z.K. *Russian Society and the Orthodox Church: Religion in Russia after Communism*. London: Routledge, 2005.

Kunicki, M.S. *Between the Brown and the Red: Nationalism, Catholicism, and Communism in Twentieth-Century Poland. The Politics of Bolesław Piasecki*. Athens: Ohio University Press, 2012.

l'Ami, D. & J. Wijnen. "Civitas Christiana wil ons terugleiden naar de middeleeuwen". *Follow the Money*, 24 december 2020. <https://www.ftm.nl/artikelen/civitas-christiana-terug-naar-middeleeuwen>.

LeDrew, S. *The Evolution of Atheism: The Politics of a Modern Movement*. New York: Oxford University Press, 2016.

LeVasseur, T. "Religion, Language and Ecology". In: A. Fill en H. Penz (ed.), *The Routledge Handbook of Ecocriticism*. London: Routledge, 2018, 420-433.

Lijphart, A. *Verzuiling, Pacificatie en Kentering in de Nederlandse politiek*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1968.

Lok, M. *Europe against Revolution: Conservatism, Enlightenment, and the Making of the Past*. Oxford: Oxford University Press, 2023.

Lovell, J. "Language of religious fervor inflames climate change debate". *New York Times*, 19 maart 2010. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/cwire/2010/03/19/climatewire-language-of-religious-fervor-inflames-climate-42978.html>.

Lowe, S. *Catholicism, War and the Foundation of Francoism: The Juventud de Accion Popular in Spain. 1931-1939*. Brighton: Sussex Academic Press, 2010.

McFague, S. *A New Climate for Theology: God, the World, and Global Warming*. Augsburg: Fortress, 2008.

Mersbergen, van, C. "Wie of wat is toch die Uil van Minerva?" *Algemeen Dagblad*, 21 maart 2019. <https://www.ad.nl/politiek/wie-of-wat-is-toch-die-uil-van-minerva~ad870870>.

Misérus, M. "Hoe rechts is Forum voor Democratie?" *De Volkskrant*, 27 mei 2017. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/hoe-rechts-is-forum-voor-democratie~ba78261bc>.

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53* (2020): 33-34. Zie: <https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2020/10/15/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-53>.

Northcott, M. & P. Scoot (red.), *Systematic Theology and Climate Change: Ecumenical Perspectives*. Londen: Routledge, 2014.

Nuland, van, M. "Het kabinet treedt te hard op tegen Engelstalige opleidingen, zeggen provincies". *Trouw*, 23 april 2025. <https://www.trouw.nl/onderwijs/het-kabinet-treedt-te-hard-op-tegen-engelstalige-opleidingen-zeggen-provincies~bb7b96f6>.

O'Leary, N. "New Dutch far-right leader's staying power". *Politico*, 22 mei 2019. <https://www.politico.eu/article/dutch-far-right-leaders-staying-power-thierry-baudet-forum-for-democracy>.

Oostveen, M. "Verbond van conservatieve katholieken is motor achter pro-Pietpetitie". *Volkskrant*, 7 september 2015. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/verbond-van-conservatieve-katholieken-is-motor-achter-pro-pietpetitie~bd2012f7>.

Oudenampsen, M. *The Rise of the Dutch New Right: An Intellectual History of the Rightward Shift in Dutch Politics*. Londen: Routledge, 2021.

Peek, S. “Van Haga en twee Kamerleden breken met Forum voor Democratie”. *NRC Handelsblad*, 13 mei 2021. <https://web.archive.org/web/20210805214100/https://www.nrc.nl/nieuws/2021/05/13/van-haga-en-twee-kamerleden-splitsen-af-van-forum-voor-democratie-a4043462>.

Poll, van de, W. “RK tijdschrift Catholica valt uiteen”. *Trouw*, 11 oktober 2011. <https://www.trouw.nl/nieuws/rk-tijdschrift-catholica-valt-uiteen~b2b1fdf5>.

Prosman, H.J. “Theoloog des vaderlands Stefan Paas in discussie met Henk-Jan Prosman over FvD en Baudet”. *The Post Online*, 3 april 2019. <https://tpo.nl/2019/04/03/theoloog-des-vaderlands-stefan-paas-in-discussie-met-henk-jan-prosman-over-fvd-en-baudet>.

Rietveld, S. *Nieuwe kruisvaarders. De heilige alliantie tussen orthodoxe christenen en radicaal-rechtse populistten*. Amsterdam: Prometheus, 2021.

Sadouni, S. *Religious Transnationalism and Climate Change: The Role of Non-State Actors*. Londen: Palgrave Macmillan, 2022.

Scruton, R. *England and the Need for Nations*. Londen: Civitas, 2004.

Scruton, R. *Sexual Desire. A Philosophical Investigation*. Londen: Phoenix Press, 1986.

Smouter, K. “De Bijbel en Baudet. Hoe de christenen Forum voor Democratie vastgrijpen”. *NRC Handelsblad*, 22 mei 2019. <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/05/22/de-bijbel-en-baudet-hoe-de-christenen-forum-voor-democratie-vastgrijpen-a3961248>.

Soetenhorst, B. “Wie is Robert Lemm, de fluisteraar van Thierry Baudet?”. *Het Parool*, 14 december 2019. <https://www.parool.nl/amsterdam/wie-is-robert-lemm-de-fluisteraar-van-thierry-baudet~bbc28096>.

Sterling, T. “Dutch referendum on Ukraine treaty will test anti-EU sentiment”. *Reuters*, 6 april 2016. <https://web.archive.org/web/20160406010925/http://uk.reuters.com/article/uk-netherlands-eu-idUKKCNoX3001>.

Steven, M. “The right and religion in European Union politics: from ‘confessionalism’ to ‘conservatism’”. *Religion, State and Society* 51 (2023), 331-344. <https://doi.org/10.1080/09637494.2023.2284690>.

Tempelman, O. “De opmerkelijkste overwinningsspeech in de Nederlandse politieke geschiedenis ontleed”. *De Volkskrant*, 21 maart 2019. <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2019/minervas-uil-en-de-wedergeboorte-van-nederland-de-opmerkelijke-speech-van-thierry-baudet-ontleed>.

Trouw, 21 maart 2019, <https://www.trouw.nl/nieuws/de-uil-van-minerva-en-de-boreale-wereld-wat-zei-baudet-nou-eigenlijk~bc79ea83>.

Trouw, 21 maart 2019, <https://www.trouw.nl/nieuws/spreektekst-thierry-baudet-verkiezingsavond-20-maart-2019~be2a1539/>.

Tuters, M. “Esoteric Fascism online. 4chan and the Kali Yuga”. in: Louie Dean Valencia-García (red.). *Far-right Revisionism and the End of History: Alt/Histories*. Londen: Routledge, 2020, 287-303.

Tyson, P. *Theology and Climate Change*. Londen: Routledge, 2021.

Veldman, R. & A. Szasz & R. Haluza-DeLay (red.), *How the World’s Religions are Responding to Climate Change*. Londen: Routledge, 2014.

Vliet, van, G. & J. Beukes, “Lost in translation? Religious elements and concepts in youth climate movements”. *Verbum et Ecclesia* 44:1 (2023), <https://doi.org/10.4102/ve.v44i1.2876>.

Vries, de, J. “Meet Thierry Baudet, the suave new face of Dutch rightwing populism”. *The Guardian*, 3 april 2019. <https://www.theguardian.com/commentis-free/2019/apr/03/thierry-baudet-dutch-rightwing-populism>.

Waanders, J. “Baudet wil het onmogelijke: Ayn Rand verenigen met Michel Houellebecq”. *Het Financieel Dagblad*, 9 mei 2019. <https://fd.nl/opinie/1300641/fvd-wil-het-onmogelijke-ayn-rand-verenigen-met-michel-houellebecq>.

Wassens, R. “Baudet vertrokken bij Tilburg University”. *Univers*, 22 januari 2014. <https://universonline.nl/nieuws/2014/01/22/baudet-vertrokken-bij-tilburg-university>.

Wijk, de, L. “Nederland is alleen tolerant als je homo-zijn promoot”. *Algemeen Dagblad*, 27 maart 2018. <https://www.ad.nl/binnenland/nederland-is-alleen-tolerant-als-je-homo-zijn-promoot~a231be07>.

Wijnen, J. & D. L’Ami, “Het financiële fundament onder Forum voor Democratie: Zuidas, vastgoed en orthodoxe christenen”. *Follow the Money*, 14 oktober 2020. <https://www.ftm.nl/artikelen/het-financiele-fundament-onder-forum-voor-democratie>.

Willems, J. & L. Mulder. “Tom Zwitser: de ultra-conservatieve ideeënmachine uit Aduard”. *RTV Noord*, 29 oktober 2020. <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/756497/tom-zwitser-de-ultra-conservatieve-ideeenmachine-uit-adu-ard>.

Wilschut, J. “Deze katholieke stichting zit achter de omstreden petitie tegen schrijver Pim Lammers”. *Nederlands Dagblad*, 6 februari 2023. <https://www.nd.nl/nieuws/nederland/1161989/deze-katholieke-stichting-zit-achter-de-omstreden-petitie-tegen>.

Wit, de, A. “Civitas Christiana onder vuur vanwege misleidende mailcampagnes en schimmige financiën”. *Katholiek Nieuwsblad*, 23 mei 2023. <https://www.kn.nl/verdieping/analyse/civitas-christiana-onder-vuur-vanwege-misleidende-mailcampagnes-en-schimmige-financien>.